

Українське суспільство потребує громадян з високим рівнем національної свідомості, розвинутими духовними і моральними якостями, здатних ефективно розв'язувати різноманітні актуальні завдання. Саме таке соціальне замовлення виконує державна система вищої освіти, спрямована на формування мовної особистості, що вільно володіє всіма засобами мови в процесі мовленнєвої діяльності. Зміни в суспільній свідомості, реформування всіх ланок освіти підносять актуальність проблеми підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку. Сьогодні надзвичайно важливо підготувати вихователя до формування дитини дошкільного віку як мовної особистості, до навчання її рідної мови в певній системі на основі особистісно орієнтованого, компетентнісного та когнітивно-комунікативного підходів.

У дітей дошкільного віку розвивається дискурсивне мовлення різного типу: їх навчають складати описи, розповіді, роздуми, переказувати казки. Майбутні вихователі закладів дошкільної освіти повинні знати основні лінгвістичні засади української мови і керуватися ними у процесі розробки технологій навчання дітей рідної мови. Навчальна дисципліна «Дошкільна лінгводидактика» – важлива складова загальної професійної підготовки педагога дошкільного фаху.

Сучасний вихователь має забезпечити якісне засвоєння дітьми дошкільного віку лінгвістичних знань, вироблення в них мовленнєвих умінь і навичок. У процесі формування дискурсивного мовлення майбутніх фахівців дошкільної освіти головна роль традиційно відводиться роботі над розвитком зв'язного мовлення, або за сучасними лінгводидактичними працями – розвиток комунікативних умінь. У комунікативно спрямованому навчанні рідної мови одне з провідних місць посідає оволодіння дискурсивним мовленням.

Мовленнєве спілкування розглядається як дискурсивне мовлення, що стало об'єктом наукових шукань багатьох лінгвістів (Н. Аратюнова,

Ф. Бацевич, К. Серажим, О. Сиротіна). Поняття дискурс тісно пов'язане з поняттям тексту. Для дошкільної лінгводидактики вони важливі тим, що забезпечують процес і результат спілкування. Проблему тексту активно досліджували лінгвісти, психолінгвісти і лінгводидакти І. Гальперін, М. Жовтобрюх, В. Мельничайко, О. Леонтьєв, Л. Лосєва, О. Москальська. У методиці навчання української мови виникла ідея навчання мови на текстовій основі (Т. Донченко, В. Мельничайко). Наукове тлумачення тексту і текстових понять дало змогу усвідомити їхню сутність, функції і ту роль, яку роль вони виконують у лінгводидактиці – забезпечують процес спілкування в різних сферах і мовленнєвих ситуаціях. Останнім часом поняття текст пов'язують із поняттям дискурс, дискурсивне мовлення. Студенту, майбутньому вихователю, конче потрібно усвідомити й засвоїти низку текстотворчих понять: висловлювання, зв'язне мовлення, тема, основна думка, мікротема, що давно побутують у методиці як професійні терміни, а також дискурс, дискурсивне мовлення, які уточнюють і доповнюють сутність спілкування.

Мета статті – висвітлити специфіку застосування правильно побудованої системи вправ (аналітичні, конструктивні, творчі) та її взаємозв'язок з методами, прийомами навчання дискурсивного мовлення майбутніх вихователів під час вивчення дисципліни «Дошкільна лінгводидактика».

Першим визначення дискурсу дав Є. Бенвеніст: це будь яке висловлювання, що передбачає мовця і слухача та намір першого певним чином впливати на другого[3, с. 23]. На комунікативній значущості у визначенні дискурсу акцентує увагу Ф. Бацевич: дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній ( іноді значній ) кількості повідомлень, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну), відбувається в межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування та є складним синтезом

когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних) чинників, які визначаються конкретним колоритом «форм життя», залежних від тематики спілкування.[1, с. 4].

Лінгводидакти А. Богуш, Н. Гавриш, М. Пентилюк констатують, що мова є сукупністю різноманітних дискурсивних моделей, які використовуються в різних сферах людського спілкування, а мовлення реалізує ці моделі, отже, воно дискурсивне. Дискурсивне мовлення має бути предметом вивчення «Дошкільної лінгводидактики», а методичне забезпечення цього процесу передбачає застосування нових технологій: інтерактивних методів і прийомів, ситуативних завдань, системи вправ для розвитку дискурсивного мовлення на текстовій основі.

З'ясуємо насамперед зміст поняття “вправа”. Звернемося до словникових джерел. За “Словником української мови” – це “1) розвиток певних якостей, навичок постійною, систематичною роботою; 2) спеціальне завдання, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань”; за “Українським педагогічним словником” – “повторне виконання дії з метою її засвоєння”. У “Словнику-довіднику з української лінгводидактики” за редакцією М. Пентилюк читаємо: “Вправи – це послідовні дії та операції, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь та навичок” [6, с. 18].

Проблемі добору та класифікації вправ і відповідних методичних прийомів, спрямованих на формування комунікативно-мовленнєвих умінь, присвятили свої праці О. Глазова, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилюк, М. Стельмахович. Визначені ними класифікації, що враховують психологічні, лінгвістичні, лінгводидактичні засади, мають стати основою для побудови спеціальної системи вправ з формування вміння дітей дошкільного віку складати опис, розповідь, роздум. Проводячи роботу з розвитку мовлення, вихователь закладу дошкільної освіти повинен врахувати як вплине та чи інша вправа на вдосконалення зв'язного

мовлення дітей.

У розробленій нами системі вправ з формування дискурсивного мовлення майбутніх вихователів за показник було обрано навчальну мету. Відповідно до навчальної мети вправи поділялись на такі типи: аналітичні, конструктивні, творчі. Метою аналітичних вправ було формувати вміння у студентів розпізнавати різностильове дискурсивне мовлення, усвідомлювати його тематику, з'ясовувати цілі спілкування та використані комунікантом мовні одиниці. Конструктивні вправи мали на меті удосконалювати мовленнєві вміння будувати висловлювання різних жанрів і типів, використовувати їх у власному мовленні, а творчі – удосконалювати комунікативні вміння і навички студентів, майбутніх вихователів, в усіх видах мовленнєвої діяльності. Так, на семінарському занятті з теми «Загальні питання методики розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку» варто застосовувати аналітичні вправи, що спрямовані формувати вміння студентів визначати тему, мету і завдання спілкування, удосконалювати вміння пояснювати лінгвістичні поняття, вжиті в мовленні, визначати ознаки цього висловлювання, «згортати» і «розгортати» його, редагувати, конструювати. Наведемо приклади таких вправ: 1) випишіть із лінгвістичного словника терміни «дискурс», «текст», «опис», «розповідь», «роздум». Поясніть їх значення; 2) дайте розгорнуте пояснення наукового поняття «ознаки тексту» за І. Гальперінім; 3) назвіть ознаки почутого (прочитаного) висловлювання; 4) прочитайте виразно текст. Проаналізуйте мовні засоби, що його характеризують. Уведіть, де треба слова й словосполучення з метою підвищення науково-інформаційної насиченості; 5) прочитайте текст. Замість пропусків вставте відомі вам терміни; 6) прочитайте два висловлювання. Визначте тему кожного тексту, чи виражена вона в заголовку. На закріплення пропонуємо прочитати текст та визначити який із трьох заголовків найбільше підходить до нього («Симпатичне цуценя», «Витівки Сірка», «Чому цуценя назвали Сірком?»).

Зробимо висновок, що тема висловлювання відображається в заголовку. На важливості використання моделей в процесі навчання дітей дошкільного віку наголошувалося на лекції, а формування вміння використовувати різноманітні варіанти моделей опису, розповіді та роздуму відбувається на семінарському занятті. Поділяючи групу студентів на три команди, нагадуємо, що дослідники О. Ушакова, Н. Семенова, К. Крутій зазначають ефективність використання у роботі з дітьми дошкільного віку таких варіантів моделей: опис – це коло, поділене на три частини червоного, жовтого, зеленого кольору, розповідь – це потяг, у якому вагончики різного кольору, роздум – це знак питання із трьох кольорів. Кольорова гама в моделях стандартизована: початок – червоного кольору, середина – жовтого, а кінець – зеленого. Студенти слухають речення: *«Вчора я була у лісі та бачила там зайця»*. Перша команда складає опис. Друга команда складає розповідь про те, що трапилось із зайцем далі, а третій команді пропонується скласти роздум про те, чому засць такий полохливий. Вправи такого типу сприяли глибшому усвідомленню принципів поділу текстів за метою висловлювання. Дидактичним матеріалом до вправ на встановлення відповідності мети та змісту був не лише цілий текст, а й його частина чи одне речення, що відображає причинно-наслідкові зв'язки. Виконання аналітичних вправ супроводжується бесідами за змістом тексту, які добиралися з урахуванням доступності, зрозумілості, інформаційної значущості, навчально-виховної та праксеологічної мети.

Особливу увагу, на нашу думку, слід відводити конструктивним вправам, спрямованим на удосконалення вмінь майбутніх вихователів зіставляти й аналізувати дискурсивне мовлення, знаходити в ньому спільне й відмінне. До цього типу пропонуємо такі завдання: 1) порівняти висловлювання різних стилів, типів, жанрів; 2) проаналізувати мовні засоби висловлювання; 3) визначити спільні й відмінні ознаки текстів різних

стилів, типів, жанрів; 4) проаналізувати власну відповідь; 5) оцінити повідомлення однокурсників щодо актуальності, комунікативної завантаженості та виховного спрямування. Наприклад: пропонуємо студентам ігрову уявну за сюжетною картиною «На арені цирку». Андрійко був у цирку. Наступного дня він прийшов до дитячого садочка і діти почали розпитувати його про виставу: Ти бачив тигрів та левів? Які вони? – запитав Юрко. Чи перестрибували леви через обруч? Що вони ще робили? – поцікавилась Оля. Хтось із дітей задумався: Чому леви слухняно виконували накази дресирувальника? Студенти описували левів і тигрів, розповідали, що відбувалося на арені, намагалися пояснити, чому леви слухаються дресирувальника.

Виконання наступної вправи вимагало актуалізації знань, отриманих на лекції, на якій повідомлялося про погляди О. Нечаєвої, Г. Іваницької, О. Москальської, М. Пентилюк про те, що вся різноманітність змісту висловлювань може бути відображена в трьох аспектах: світ статичний, який сприймається предметно, одночасно; світ динамічний, який сприймається у русі та часі; світ у причинно-наслідкових зв'язках. У першому випадку висловлювання реалізується у формі опису, в другому – у формі розповіді, а в третьому – у формі роздуму. Зміст понять не складний та не викликає труднощів у студентів, але для формування вміння будувати правильні тексти типового значення ми використовуємо таблицю «Функціонально-сміслові типи мовлення», запропоновану О. Нечаєвою та Г. Іваницькою. Для роботи з таблицею пропонуємо студентам різні варіанти текстів. Вправи такого типу сприяють розвиткові культури спілкування майбутніх вихователів, виробляють уміння доречно будувати своє висловлювання відповідно до теми, стилю та жанру мовлення, розвивають логічне мислення студентів.

Виконання вправ конструктивного типу посідає належне місце у формуванні мовленнєвої компетентності: в студентів розвивається увага, пам'ять, повага до співрозмовника, удосконалюється вміння критично мислити, конструювати висловлювання певного стилю, типу, жанру мовлення відповідно до мети й ситуації спілкування. Запропоновані конструктивні вправи сприяють розвиткові умінь користуватися мовленням, на основі здобутих знань студенти вдосконалюють навички вести бесіду, виступати з власними висловлюваннями, реалізовувати поєднання теоретичних і практичних знань й умінь у процесі різноманітних мовленнєвих операцій, самостійно добрати й опрацьовувати літературу на запропоновану тему.

Для успішного розвитку дискурсивного мовлення важливим є застосування творчих вправ. Вони мають здебільшого характер дослідницький характер і передбачають залучення студентів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання складних або проблемних завдань. До цього типу вправ студентам пропонуються такі завдання: 1) скласти висловлювання за ігровою уявною ситуацією; 2) скласти висловлювання за опорними словами; 3) скласти роздум за поданою тезою. Одне з основних завдань творчих вправ – визначити рівень засвоєння майбутніми вихователями мовленнєвих понять, що забезпечує активізацію когнітивних чинників із розвитку мовлення. Це сприяє активному сприйманню, глибокому розумінню й подальшому продукуванню висловлювань. Творчі вправи широко використовувалися на семінарському занятті за темою «Методика роботи з навчання дітей дошкільного віку складати роздуми».

На семінарських заняттях з курсу «Дошкільна лінгводидактика» відпрацьовувалася лінгвістична, психолого-педагогічна характеристика роздуму. Виходячи з того, що єдиний класифікаційний критерій ще не

розроблено, ми знайомили студентів з найпоширенішими типами тексту-роздуму: доведення (встановити істинність тези), спростування (встановити хибність тези), підтвердження (встановити достовірність висловленого положення через наведені факти), обґрунтування (встановити доцільність дій), пояснення (розкрити причини із залученням додаткових відомостей), визначення (виявити сенс поняття, розкриваючи його ознаки), вільний роздум (встановити причинно-наслідкові зв'язки між фрагментами довкілля).

На семінарських заняттях студенти виконували наступні завдання з розробки мовних та логічних вправ, дидактичних мовленнєвих ігор, конспектів занять, аналізували записані дитячі висловлювання. У тренінгах «Порада», «Втіха», «Заперечення», «Співпраця» моделювалися ситуації, розв'язання яких породжувало висловлювання-роздуми за словами маркерами, наприклад: як ти вважаєш? доведи свою думку; доведи, що ...; як про це сказано у тексті (казки, оповідання, вірша)? поміркуй чому; почни міркувати так; я вважаю, ... тому що; зроби висновок, починаючи зі слова отже (тому, ось чому); поясни, чому?; доведи свою думку, подаючи приклади з особистого досвіду, з художнього твору, власних спостережень; чому ти думаєш, що ..., а я думаю інакше, переконай мене, що ти думаєш правильно.

У творчих вправах вихідні знання студентів про роздум закріплювалися, узагальнювалися в органічних взаємозв'язках. Також у вправах типу: до поданих тези та висновку дібрати доведення, до поданої тези дібрати доведення і висновок, за поданими тезою та доведенням дійти висновку, закріплювали знання студентів про структуру побудови роздуму та про засоби його наповнення. Наголошуємо, що такий поділ вправ на аналітичні, конструктивні, творчі має умовний характер. На нашу думку, на послідовних етапах розвитку дискурсивного мовлення студентів вправи

доповнюють одна одну, підсилюють, утворюючи собою систему завдань.

Запропонована система вправ сприятиме розвитку вміння студентів складати роздум з врахуванням теоретичних положень про зв'язний текст та на основі порівняльної характеристики роздуму з іншими типами тексту. У процесі практичних занять розвивалися вміння усвідомленого визначення мети мовлення, планування мовленнєвого результату, мотивованого відбору мовних засобів. Завдяки запропонованій системі вправ, якісно зросла увага до композиційного структурування роздуму, вибору виразних засобів, використанню різноманітних синтаксичних конструкцій.

Позитивним результатом системи вправ стають оформлені у процесі роботи з дискурсивним мовленням такі уміння та навички: вироблення у студентів мовного чуття, вміння стилістично диференціювати діалогічне й монологічне мовлення, цілеспрямовано підходити до вибору мовних і мовленнєвих засобів власного висловлювання, докладно конструювати власні висловлювання, аргументовано доводити свою думку, переконувати, дотримуватися мети і завдань спілкування, передбачати його кінцевий результат.

Використання запропонованої системи вправ, а також збагаченої за змістом та доповненої за типами на перспективу забезпечить, на нашу думку, розвиток комунікативних умінь і навичок майбутніх вихователів у роботі з дискурсивним мовленням, що стане не лише передумовою успішної навчальної діяльності, а й подальшого професійного зростання особистості.